

Semmi sem az, aminek látszik?

Az ábrázolási tilalomnak is megvan a maga története – avagy hogyan alakítsunk ki (kép-) forráskritikai attitűdöt

Repárszky Ildikó

Nem, nem és nem a „kitalált középkor” sztorit szeretném beemelni a történelemoktatásba, félreértés ne essék, bár ez a téma megkerülhetetlen addig, míg viszonylag „friss” az ügy. Az egészséges forráskritikai hozzáállást viszont szükséges fejleszteni: mikor és hogyan éljen a diák a „gyanúperrel” egy forrás esetén. Ugyanakkor legyen tudása arról, hogy pl. emberalakok nem-ábrázolásnak külön magyarázata van. Írásomban a képi forrásokban rejlő „lehetőségeket” járom körül, különböző korszakokból; külön téma lehetne az írott források, pl. oklevelek vizsgálata vagy akár az áldokumentumfilmek használata.

A történelmi forrásként is használható képek, fényképek számítógépes manipulálása (montírozás, átszínezés stb.) ma már laikusok számára is elérhető, használható módszer. Félprofi eredményekre hoz példát a Fotószépségverseny című cikk (in: *HVG*, 2009. május 2.). A 34. oldalon képi példa látható az átszínezésre és szöveges példák olvashatók a montírozásra: a valóságosnál nagyobb füstfelhő az ostromlott Bejrút egén, vagy antilopok a tibeti vasút mellett. A laikus forráshasználó – mint jómagam is – azonban nem tudja felvenni a technikai versenyt (hamisításban nem is akarja), és nem érzi felkészültnek magát a leleplezéshez sem. Így csak módjával adok ötleteket a technikai „lebuktatáshoz”, inkább a történelemben előforduló neves-tipikus eseteket veszem sorra, amikor egy „forrásértékű” képről kiderült, hogy valamilyen módon manipulálták vagy „megváltoztatták”. A példák felhasználhatók a középiskolás történelem-tananyaghoz. A képi forrásokat kicsinyítve szúrtam a szövegbe, szögletes zárójelben olvasható a – jobb felbontású – mellékelt képfájl neve is.

SZEMPONTOK AZ ESETFELDOLGOZÁSOKHOZ:

- kik és miért machináltak a képpel;
- mennyiben befolyásolta a történelmet a „hamisított” kép, illetve maga a hamisítás ténye;
- mi a forrásértéke ezeknek a képeknek;
- lelepleződtek-e, és ha igen, mikor, hogyan, ennek milyen következményei lettek;
- látszik-e a képen a beavatkozás, illetve honnan lehet tudni, hogy történelmileg nem tiszta a kép.

ESETEK ÉS AZ AZOK KAPCSÁN FELVETHETŐ KÉRDÉSEK

1. **Meg nem történt események képi ábrázolása:** Nagy Károly frank császár és a bizánci császár (valószínűleg I. Mihály) találkozója egy francia miniatúrán.

[01_csucstalalkozo.jpg]

- Kiknek állt érdekében az esemény megörökítése, miért?
- Milyen uralkodói címet használt Károly?
- Milyen volt a valóságban a két birodalom viszonya?

2. **Hamisított dokumentumok képi alátámasztása:** a Donatio Constantini, a constantini adomány egy 13. századi freskón (lásd óravázlat)

[02_Donatio-Constantini.jpg]

- Mit ábrázol a festmény, mit ad a császár a pápának?
- Kik és mire használták a hamisított oklevelet a 8. század közepén és az utána következő századokban?
- Maga az oklevél gyenge hamisítvány volt, mégis, a 15. századig nem kérdőjelezték meg komolyan. Miért?

3. Emberarcok, emberalakok ábrázolásának problémája a különböző vallásokban

A) Képromboló mozgalom Bizáncban, a 8–9. században (lásd óravázlat)

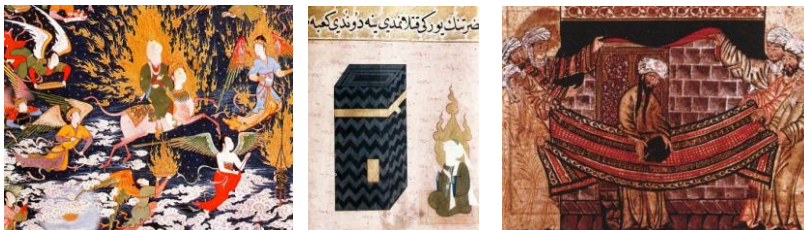

[03_keprombolas.jpg]

- Mi a sorsa a képnek az illusztráción?
- Mivel magyarázták a képrombolást?
- Milyen céljai voltak még ennek a mozgalomnak?
- Mi lett az eredménye?

Az alábbi két példa arra használható, hogy egyrészt megmutassuk, mely vallásoknál találkozhatunk hasonló felfogással, másrészt, hogy utalhassunk rá: egyes magyarázatok szerint ezek a vallások a képromboló mozgalomra is hathattak.

B) Mohamed ábrázolásának különböző változatai

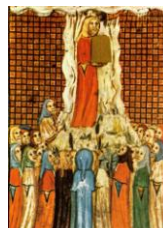
[04_Mohamed-ejszakai-utazas.jpg; 05_Mohamed & Kaba.jpg; 06_Mohamed & Kaba, 1315.jpg]

- Milyen különbségek tapasztalhatók az arab, az oszmán-török, illetve a perzsa ábrázolások között? Mi lehet a magyarázat?

C) Emberábrázolás a zsidó vallásban: a madárfejes középkori Hagada, illetve Mózes a szarajevói Hagada miniatúráin

[07_Madarfejes Hagada.jpg]

[08_Mozes.jpg]

- Hogyan viszonyul a zsidó vallás az emberábrázoláshoz?

4. **Képek eltüntetése, lemeszelése vallási-politikai okokból** az Hagia Sophia bizánci mozaikjai, amelyet az iszlám vallású törökök levakoltak, mikor dzsámivá alakították. Mióta az épület múzeum, elkezdődött a mozaikok restaurálása (lásd óravázlat)

A) A trónszéken ülő Szűz Mária egyik oldalán Justinianus tartja az Hagia Sophia, a másik oldalán Constantinus római császár a város (Konstantinápoly) makettjét

[09_Hagia-Sophia.jpg]

- Miért vakolták le ezt a mozaikot?
- Mi lehetett a jelentése a mozaiknak a Bizánci Császárság korában?

B) A trónszéken ülő Jézus balján Zoé császárnő, jobbján Zoé harmadik férje, IX. Konstantinosz császár. A mozaikon eredetileg Zoé második férjét, III. Argürosz Rómanosz császárt ábrázolták. Miután meggyilkolták, arcát és a feliratot kicserélték.

[10_Hagia-Sophia.jpg és 10_Hagia-Sophia_b.jpg]

- A kép kinagyítása esetén: látszik e valami gyanús jel?
- Mit árul el a kép története a bizánci uralkodókról, illetve a császárnék szerepéről?
- Mikor derülhetett ki a csere?

5. Emberek kiretusálása politikai okokból

A) **Septimius Severus családja körében.** A császár fiaira, Caracallára és Getára hagyta a birodalmat, de amikor 211-ben meghalt, Caracalla meggyilkoltatta Getát, és az összes képről levakartatta az arcát. Így erről a táblácsról is.

[11_romai-testverpar.jpg]

– Mi az „értelme” ennek a módszernek? Kiknek szól, és mit sugall?

A sztálini módszerekről kimerítő képi példatárat szolgáltat David King könyve: *Retusált történelem*, PolgArt, Budapest, 1999

B) Nyilvánvaló átszírozások, letakarások, kivágások, kitépések: kik tűnnek el a képekről, könyvekből?

[12a_sztalini-tortenelem.jpg és 12a_sztalini-tortenelem.jpg]

A bal oldali képen a Szovjet Kommunista Párt 1925-ös kongresszusának résztvevői, középen Sztálinnal. A jobb oldali kép az 1939-es Sztálin-életrajzban jelent meg először.

– Miből vehető észre a kivágás? Milyen lehetett a második kép „fogadtatása”?

– Mi történhetett a „kivágott” emberekkel?

C) A sztálini „Trockijtanítás”

[13a_no-Trockij.jpg és 13b_no-Trockij.jpg]

Lenin az 1917-es október második évfordulóján, a Vörös téren rendezett ünnepségen. Az eredetin Lenin jobbán Trockij, balján, borsapkában és szemüvegben (a Sztálin által ugyancsak kivégeztetett) Kamenyev.

- Miből látszik, hogy a fénykép manipulált?
- Milyen célt szolgálnak az ehhez hasonló képek?

D) Festmények „másolása” aktuálpolitikai célokkal

[14a_desztalinizacio.jpg és 14b_desztalinizacio.jpg]

Vlagyimir Szerov 1947-es képe és 1962-es „másolata” saját képéről.

- Mi a különbség a két kép között?
- Mire lehet következtetni a másolatból?

6. Amikor a festménymásolás érdem.

[15a_Lenin & Szamuely.jpg; 15b_Lenin & Szamuely.jpg; 15c_Lenin & Szamuely.jpg]

Lenin és Szamuely a Vörös téren, 1919. május 25-én. Fénykép, majd Berda Ernő, illetve Bán Béla festménye ugyanerről az eseményről.

[16_Futtos-kalauz.jpg]

„Füttös kalauz”. Mindkét festmény Felekiné Gáspár Anni műve, mindkettő 1950-ből.

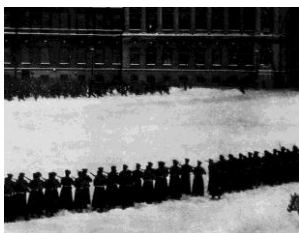
- Ma hogyan viszonyulunk a reprodukciókhoz?
- Mi alapján ítélték meg az alkotásokat a sztálini időkben?
- Miért volt szükség nagymennyiségű másolatra?

– Vajon hogyan dönthető el, hogy reprodukcióról, lopásról „utánérzésről” vagy új műalkotásról van szó?

További színes és fekete-fehér példák: Zwickl András: „»Copyright« Eredeti és másolat problémája az ötvenes évek festészetében”. In: György Péter és Turai Hedvig (szerk.): *A művészet katonái*. Corvina, 1992. 58–66. o.

7. Akár így is történhetett volna?

A) A „Véres Vasárnap”

[17_Veres-Vasarnap.jpg]

Az 1905. januári Véres Vasárnapról nem született fénykép – a gyakran dokumentumnak beállított – kép egy 1925-ös film egyik kockájából készült.

B) A Téli Palota „ostroma”

[18_Teli-Palota.jpg]

A Téli Palota ostromáról nem készült fotó. Ez a kép egy 1925-ös szabadtéri színházi előadás egyik jelenetét örökíti meg.

A–B) – Miből következtethetünk, hogy nem az eredeti „eseményekről” készültek a felvételek? (Itt elsősorban a háttérismeretet és kombinációs készségeket lehet használni, a fénykép hitelességét a diák nem tudja ebben az esetben megkérdőjelezni. Esetleg segíthet, ha tudják, hogy az ostrom éjszaka történt; a korabeli fotótechnika felületes ismeretében is nehéz elképzelni, hogy a sötétben ilyen képet tudtak volna csinálni 1917-ben)

C) Vörös zászló a Reichstag ormán

[19a_Reichstag-eredeti.jpg,

19b_Reichstag és 19c_Reichstag-szinezett.jpg]

A hivatalos változat szerint Jegorov tizedes és Kantarija szakaszvezető 1945. május 2-án tűzte ki a szovjet zászlót a Reichstag kupolájára, miközben Berlinben még dúltak a harcok, s ezt örökítette meg Jevgenyij Gajdej fényképe. A későbbiekben városi legendaként (?) jelent meg, hogy a szovjet katona karjáról ki kellett retusálni az egynél több karórát. Ma már az egész fényképet montázsnek tartják, és valószínűleg napokkal későbbi, beállított felvételek adták a nyersanyagot.

- Mi árulkodik arról, hogy nem történhetett a harc hevében a felvétel?
- Hol gyanús a képen, hogy manipulálták? (Érdeemes felhívni a figyelmet, hogy miközben a zászló gyűrődik a szélben, mennyire sima, egyenletes a sarló-kalapács és a csillag, hogyan mozognak a háttérben az utcán, mennyire életszerű a nagyméretű zászló stb.)

TANULSÁGOK

Ezek az esetek csak arra jók, hogy kételyeket ébresszenek és ötleteket adjanak, mire is érdemes figyelni, de nem arra ösztönöznek, hogy minden történelmi képi forrásba belekössünk. A mai sajtófotóknál viszont tényleg nem árt, ha résen vagyunk, legalább is próbáljunk utánajárni a hitelességnek, ami nem könnyű.

Óravázlat

Óravázlat szerzője: Repárszky Ildikó

Téma (óra, foglalkozás címe)	Bizánc a kora középkorban; forráskritika középkori képi források esetén
Iskolatípus	Középiskola
Évfolyam (vagy korosztály)	9.
Nagyobb egység, témakör (fejezet, epocha, projekt címe)	Kora középkor
Csoport nagysága	Osztály
Időtartam (perc)	45
Célok (összefüggések, képességek, attitűdök)	Forráskritikai attitűdök fejlesztése középkori képi források segítségével; több témakörnél tanultak (frank állam, egyházszakadás, gazdasági helyzet Róma bukása után) újrendezése Bizánc szemszögéből; Bizánccal eddig tanult mozaikok rendszerezése, bővítése; megmutatni, hogyan használhatóak a „hamisított” képi források Bizánc kora középkori történetéhez; térképekről „bizonyítékok-érvek” szerzése
Foglalkozás típusa	Tanórai
Munkaformák	Frontális Csoportmunka Önálló munka
Eszközök	sokszorosított képek, térképek, atlasz projektor, számítógép
Előkészületek	térképek, képek sokszorosítása

Tevékenység

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
3	Tanári kérdésekkel rövid ismétlés: melyik állam neve Bizánc, gazdaság-kereskedelem Róma bukása után, egyházszakadás, Frank Birodalom és (ha már tanulták) az arab terjeszkedés	Válaszok a tanári kérdésekre, jegyzetelés	Füzet, falitérkép Európa Nagy Károly korában, vagy 1. térkép (6. sz.-i Európa) kivetítve
12	<p>Feladat kijelölése: az osztály 4, illetve 5fős csoportokban dolgozik;</p> <p>A 4 fős csoportokban dolgozók kapják az 1. térképet, az Hagia Sophia mozaikjait [09_Hagia Sophia.jpg], 10_Hagia Sophia.jpg] és részletet Justinianus törvénykönyvének bevezetőjéből [Justinianus.doc], fejenként egy forrást.</p> <p>Az 5 fős csoportok kapják a 2.(„Kalandozások” kora) és 3.(Kereszténység terjedése) térképet, képet Nagy Károly és a bizánci császár meg nem történt találkozásáról [01_csucstalalkozo.jpg], festményt a képrombolásról [03_keprombolas.jpg] és mozaikképet a constantini adományról [02_Donatio-Constantini.jpg], fejenként 1 forrást.</p> <p>A forrásokról adjuk meg az alap információkat (lásd cikk), és az egyik feladat épp az, hogy mennyire tekintik forrásértékűnek a képeket a feldolgozás során.</p>	A diákok csoportokban dolgoznak úgy, hogy először a saját forrásukat „elemzik”, majd a csoport együtt megbeszéli, összesíti az érveket és jegyzeteli a füzetbe	Képek, írott forrás és térképek kiosztva, természetesen használható az atlasz és a tankönyv is

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
	<p>Feladat: a 4 fős csoportok ahhoz keresnek érveket, bizonyítékokat, eredményeket, sajátosságokat, hogy a Bizánci Birodalom Róma utóda volt (vagy másképpen miben volt valóban örököse), ugyanis Bizánc magáról ezt tartotta a kora középkorban.</p> <p>Az 5 fős csoportok azt keresik, hogy miért nem tudott Bizánc Róma egyenes örököse lenni, milyen kihívások, kudarcok, veszteségek érték. Külön hívjuk fel a figyelmet a „különleges” források használatára.</p>		
2x12	<p>A tanár kérdésekkel irányítja a megbeszélést, jelzi, mit érdemes lejegyzetelni.</p> <p>A 4 fős csoportok elvárható érveinek csomópontjai: Justinianus hódításai, római császárok öröksége, maga a város, az Hagia Sophia és a vallás jelentősége, a császári hatalom jellege, a római jog összefoglalása, a kereskedelmi-gazdasági továbbélés stb.</p> <p>Az 5 fős csoportok: a területek elvesztése, Frank Birodalom elismerése, vallási viták a birodalmon belül és annak hatásai; az egyházszakadáshoz vezető viták Rómával, az egyházszakadás jelentősége hatalmi-vallási szempontból</p> <p>A tanár kiegészíti, amit még a középkori Bizánccról ezeken kívül fontosnak tart: pl. nyelv, katonai erő átalakítása, társadalom stb.</p>	<p>A csoportok képviselői elmondják, mire jutottak, először egy 4 fős csoport, majd egy 5 fős, majd újra egy 4 fős stb.</p> <p>A többiek tanári útmutatók alapján jegyzetelnek.</p>	<p>Képek, térképek, forrás (felolvasva is) kivetítve; füzet</p>

Idő (perc)	Tartalom	Tanulói tevékenységek	Eszközök
6	Hogyan érdemes használni ezeket a „problémás”forrásokat: az órán használt képek épp a problematikusságuk miatt beszédes források, ezzel árulnak el legtöbbet a korról. A beszélgetés a mellékelt cikkben felvetett gondolatokkal folytatható, akár a kicsöngetés után is 😊	Beszélgetés, kérdés, jegyzetelés	Ugyanazok a képek kivetítve, esetleg kinagyítva, füzet
Értékelés módja	Az órai munkában az ötletességet, kreativitást érdemes díjazni. Az órán használt források – kérdésekkel – dolgozatban is feladhatók.		
Megjegyzések, javaslatok	A térképek és az óravázlathoz használt képek a Műszaki Kiadó készülő tankönyvéből származnak, a kiadó engedélyezte felhasználásukat.		